

EEN COMMERCIEEL NEVENPRODUCT

door Ruud Stam

Naast de normale productie van pijpen hebben vooral pijpenmakers uit België, Zuid-Frankrijk (Job Clerc) en Duitsland (Westerwald) in deze eeuw in grote hoeveelheden ook nevenproducten vervaardigd. Daarbij moeten we in Duitsland onder meer denken aan schiettentfiguren, nesteieren, fluitjes, zalfpotjes, spaarpotten en kinderspeelgoed in de vorm van dieren, poppen, kruikjes, poepmannetjes, auto's enz.

In het Westerwald waren voor de Tweede Wereldoorlog, maar ook direct daarna, deze nevenproducten van veel belang voor de pijpenmakers om hun inkomen op peil te houden, toen de productie van pijpen steeds meer afnam.

Een aparte plaats onder de nevenproducten nemen de reclameartikelen in. Een paar voorbeelden daarvan wil onderstaand bespreken en de betekenis daarvan toelichten aan de hand van de bedrijfsontwikkeling van de firma Radermacher in Hilgert.

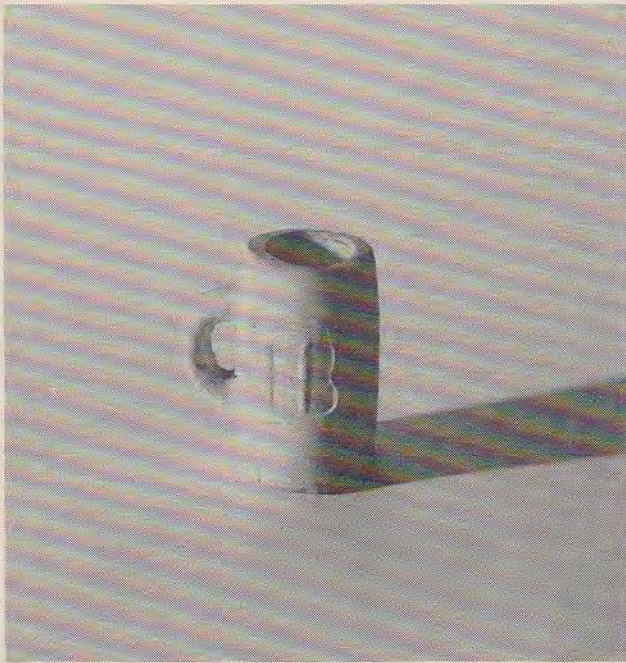
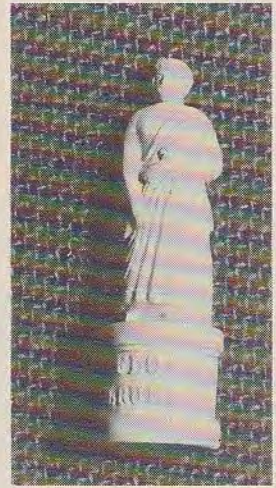
De reclame voor bronwater

In het Westerwald was de productie van bronwaterkruiken vooral in de 19e eeuw een belangrijke tak van nijverheid. Deze productie is tot in het begin van de 20e eeuw voortgezet, onder meer door de firma Klauer (1). Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de pijpenmakers in het Westerwald daarop hebben ingespeeld door reclameartikelen voor bronwater te maken. Een paar voorbeelden:

- Er is een beeldje (*afb. 1*) bekend van dezelfde firma Klauer uit Baumbach als reclame voor de "Flora Brunnen". Ook heeft deze pijpenmakerij een miniatuurkruikje gemaakt in de vorm van een bronwaterkruik met de tekst in reliëf: J. LAN..., SPRUDEL (2). Het is van roodbakkende klei.

- Voor het 600-jarig bestaan van Bad Ems is in 1925 een kruikje gemaakt (*afb. 2*) met op het etiket de tekst: "600 Jahrfeier Bad Ems" en de heilige Martinus van Tours, welke ook als patroon van de stad in het wapen van Bad Ems is opgenomen. Op het rode kruikje zelf staat: "Emser Kränchen", bronwater uit Bad Ems (3). Het kruikje heeft door het oor een lint. Het kon dus kennelijk tijdens de festiviteiten op de kleding worden gedragen.

- Van de firma Lamp (4) zijn eveneens miniatuurbronwaterkruikjes bekend. Helaas zijn de mallen van deze kruikjes zo lang gebruikt, dat de tekst niet meer leesbaar is. Vermoed mag worden, dat deze miniatuurkruikjes, nadat de reclamefunctie was verdwenen, verder geproduceerd zijn als kinderspeelgoed. Vorm en wijze van instempelen van de tekst zijn identiek aan die van de echte mineraalwaterkruiken. De kruikjes zijn zowel van rood- als witbakkende klei gemaakt.

Afb. 2 boven Afb. 3 onder

Afb. 1 boven Afb. 4 onder

- Op een akker in Hilgert heb ik een deel van zo'n miniatuurkruikje gevonden met de tekst: "Kronthaler Mineral BR".

Reclame voor drank

Ook voor alcoholische dranken zijn door pijpenmakers vervaardigde reclameobjecten bekend:

- Voor bier zijn bekend miniatuurpullen voor de firma's Henninger-bier, Hofbrauhaus (afb. 3) en Spaten-bier (5). Het miniatuurtje voor Hofbrauhaus is o.m. voor Lamp vervaardigd. Het is ook bekend uit de catalogus van Klauer.

- Bayer (6) beschrijft een miniatuurkruikje met etiket voor Schlichte (Korn).

- Door de firma Klauer is een roodgebakken kruikje vervaardigd met een plakplaatje van Urquell (7). Tekst: "Urquell, mit dem Schinkenbild, B.L. König, Steinhagen in Westfalen", met op de zijkanten van het etiket: "Deutsches Erzeugnis" en "40 Volumen Prozenten" en "Vor dem Genuss zu kühlen". Het plakplaatje heeft blauwe letters, een rode ham en de tekst: "mit dem Schinkenbild" in het rood (afb. 4).

Spaarpotten

Spaarpotten waren zeer geschikt voor reclamedoeleinden. Ze komen met of zonder tekst voor (afb. 5). Uit de catalogus van Schilz-Müllenbach uit Höhr-Grenzhausen van 1910 blijkt, dat toen al vele typen spaarpotten werden gemaakt (afb. 6) die voor 7 mark per honderd werden verkocht.

Rond 1930 kennen we, gebaseerd op het archief van de firma Radermacher (8), de volgende typen (tussen haakjes zijn de toenmalige stuksprijzen geplaatst bij afname van 100 stuks): *Bijenkorven en vruchten* (4,5 pf), *kinde- en negerhoofden* (5 pf), *spaarvarkens* (5 pf), *Max en Moritz* (6 pf) en het *Hollands Paar* (6,5 pf). Ook is er een spaarpot in de vorm van een *tasje* bekend van de firma Letschert uit Ransbach-Baumbach (afb. 7).

De vruchtenspaarpotten hadden de vorm van appels, peren, ananas, per-

Afb. 6 boven

Afb. 7 onder

zik, sinaasappel, citroen, tomaat, pompoen en pruim. Een grotere afname betekende ook lagere stuksprijzen. Zo kostten in 1934 vruchten gesorteerd tot 1000 stuks 5,8 pf, tot 5000 stuks 5,5 pf en daarboven 5,3 pf.

Na de Tweede Wereldoorlog waren vooral de *voetbal*, het *spaarvarken* (groot en klein) en de *vruchtenspaarpotten* populair. Het liedje van Chris Howland: "Und dann hau ich mit dem Hämmerchen mein Sparschwein...." betekende een enorme productietoename voor de pijpenmakers (9). Verder zijn na de oorlog spaarpotten bekend in de vorm van een *kikkerkoning* en in de vorm van een *vliegenschwam* (10) en spaarpotten als souvenirartikel (11). Ook voor bierbrouwerijen en verenigingen zijn speciale spaarpotten vervaardigd.

De prijzen waren na de oorlog nog steeds laag. Zo werden in 1951 goudgekleurde varkens aangeboden voor 15 pf bij afname van 1000 stuks; bijenkorven voor 16 pf en vruchten gesorteerd voor 12 pf. Spaarpotten met en zonder tekst in reliëf waren even duur. Wel moest bij spaarpotten in reliëf extra betaald worden voor de vervaardiging van de gipsen mal (12). De prijs van de gipsen vormen was laag. Zo bestelde Radermacher, in 1958, dertig gipsen mallen bij Peter Simonis Gipsformenwerkstätte te Hilgert voor DM 49,14. Deze lage prijzen maakten het mogelijk de eigen tekst tegen geringe meerkosten op de spaarpotten te laten aanbrengen, ook als weinig spaarpotten werden besteld.

De reclameteksten op de spaarpotten hadden een laag literair gehalte. Enige voorbeelden van rond 1930 (13):

tekst	type	uitvoering
Goldbecker Nordwest-Schuhe	appels en peren	<i>tekst in goud</i>
Spare durch kaufen im Schuhhaus Windeln	appels	<i>tekst in reliëf</i>
Sparen heiszt bei Schuh Sommer kaufen	appels en peren	<i>tekst in goud</i>
Spare für Meyer's gute Strümpfe	appels en peren	?
Spare durch Einkauf bei Gotthard Strausz, Bad Polzin.	bijenkorf	

Spaarpotten werden door heel Duitsland geleverd. Ook was er export. Bijvoorbeeld aan de firma Van Dorp en Co in Den Haag (1957: vruchten en spaarvarkens) en voor de oorlog naar Oostenrijk, Wenen (14).

Betekenis van spaarpotten voor de firma Radermacher

Radermacher heeft zich ontwikkeld van een kleine fabrikant die o.m. veel aan collega-pijpenmakers en grossiers zoals Lamp leverde, naar een meer

algemeen keramisch bedrijf. Het assortiment bestond voor de oorlog vooral uit pijpen, speelgoed, koekoeksfluitjes, zalfpotten en spaarpotten. Na de oorlog werd de firma steeds groter en bereikte zijn grootste omvang in 1952 met 11 werknemers. Daarna nam het aantal af, zowel in werknemers als in gewerkte uren. De productie verschoof van pijpen naar tuinkabouters, plantenbakken en spaarpotten. Tussen 1949 en 1958 lag bij Radermacher het grootste accent op de spaarpottenproductie. De productie van pijpen was toen nog slechts van zeer ondergeschikte betekenis. De onderschriften op het briefpapier van Radermacher illustreren deze ontwikkeling:

- 1928: *Wilhelm Radermacher, Hilgert.
Fabrikation von Tonpfeifen, Tonspielwaren und Füllartikel.*
- 1957: *Eduard Radermacher, Hilgert.
Tonspielwarenfabrik, Spardosen, Kuckucksflöten, Füllartikel,
Nesteier, Salbenkruken.*

Reclameartikelen waren conjunctuurgevoelig. Zo stopte reeds in juli 1941 de productie van spaarpotten, terwijl de productie van koekoeksfluitjes tot half 1942 doorloopt. Na de oorlog komt de productie al in 1946 op gang, terwijl de eerste spaarpotten pas weer in 1949 vervaardigd worden (15,16).

Noten

- 1 In Kügler, Schiessbudenartikel s. 14, vermeldt de auteur dat bij de firma Klauer nog tot in de jaren twintig mineraalwaterkruiken werden gemaakt. In Hilgert, een van de belangrijkste centra voor mineraalwaterkruiken, was de productie al eind 19e eeuw gestopt.
- 2 Mededeling Fred Tymstra.
- 3 Mededeling dr H.J. Sarholz, Kur- und Stadtmuseum Bad Ems.
- 4 Stam, Lamp. Lamp was voornamelijk groothandelaar.
- 5 Bayer, Pfeifenbäckereien, blz. 65.
- 6 Bayer, Tönemes, blz. 68.
- 7 Mededeling Fred Tymstra.
- 8 Het archief Radermacher berust bij Wolfgang Mayer in Hilgert.
Ter vergelijking: In 1934 rekende Radermacher voor:
<i>Kleine gebogen pijpjes gevuld met Liebesperlen</i>	1,9 pf.
<i>Haasjespijpe met fluitje, idem gevuld</i>	2,5 pf.
<i>Pijpen met deksel</i>	2,4 pf.
- en in 1929 rekende Radermacher voor:
<i>koekoeksfluitjes groot</i>	6,0 pf.
<i>koekoeksfluitjes middelgroot</i>	5,0 pf.
<i>koekoeksfluitjes klein</i>	4,3 pf.
- 9 Bayer, Pfeifenbäckereien, blz. 68.
- 10, Archief Radermacher.
- 11, Bayer, Pfeifenbäckereien, blz. 68.
- 12 Idem
- 13 Archief Radermacher.
- 14 Idem
- 15 Idem, Kontobuch 1941-1952
- 16 Stam, Organisaties, blz. 585-587.

Literatuur

Bayer, G.: **Pfeifenbäckereien** im Westerwald. In: Tönernes, Tabakspfeifen und Spielzeug. Herausgegeben von K. Freckman. Schriftenreihe des Freilichtmuseums Sobernheim, 11. Rheinland-Verlag GmbH, Köln, 1987.

Bayer, G.: **Tönernes** Spielzeug und Krippen, Nebenprodukte der Pfeifenbäckerei. Volkskunst, Zeitschrift für Volkstümliche Sachkultur, 1989, Heft 4.

Kügler, M.: **Schiessbudenartikel** aus Ton. Fach-Werk, Mitteilungsblatt des Volkswissenschaftlichen Seminars der Universität Bonn, 112, 1983.

Stam, R.D. De **organisaties** van pijpenmakers in het Westerwald in en rond de Tweede Wereldoorlog. PKN XVI (64), 1994.

Stam, R.D.: Theodor **Lamp**. PKN XVII (65 en 66), 1994.

Foto's: Paul Reitsma en Benedict Goes.

“NUTTIGE EN EDELE LEDEN IN DE ZAMENLEVING”

Uit: Korte en eenvoudige beschrijving van de voornaamste standen, beroepen, bedrijven en bezigheden in de menselijke maatschappij. Uitgegeven te Groningen bij M. Smit, 1843.

Heruitgegeven in facsimile door Grolsch' brouwerijen, in 1973. (Overigens niet meer verkrijgbaar)

PIJPENBAKKERS

Zij welke van eene zekere soort van witte en zeer fijne en zuivere klei voorwerpen vervaardigen geschikt om er tabak uit te rooken noemt men pijpenbakkers. Deze pypen van klei worden hoofdzakelijk in Gouda, eene stad in Holland, vervaardigd waar men deze kunst tot eenen hoogen graad van volmaaktheid gebragt heeft.

Ten dien einde maakt men de witte en gezuiverde klei zeer taai, doet dezelve daarna in twee juist op elkander sluitende halve vormen, draait de opening in den kop, maakt het gaatje met eenen langen ijzeren of koperen draad door den steel, plaatst dezelve in den oven ter branding haalt ze nadat zij eene behoorlijke hardheid hebben verkregen er weder uit bestrijkt dezelve daarna met een zeker vernis opdat de stelen niet aan de lippen zullen kleven en de geheele oppervlakte der pijpen een glanzig effen aanzien erlange. Laat dit er weder in den oven om verharden en nu zijn de pijpen tot verkoop en gebruik gereed.

De liefhebbers van tabak rooken zullen zeker aan de pijpenbakkers volgaarne den eernaam van nuttige en edele leden in de samenleving gunnen.

Met dank aan Th. Baas voor toezending.